ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹՅԱՆ «ԹԻԿՈՒՆՔԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ» ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Խորհրդային տարիներին կարծրացած այն միտքը, թե 1917թ. հետո բոլշևիկներն են եղել այն միակ քաղաքական ուժը, որին մտահոգել է հայերի ճակատագիրը և որ Դաշնակցությունն էլ լինելով իմպերիալիստական երկրների լրտես՝ հայությանը տարել է դեպի անդունդ, հօդս է ցնդել խորհրդային կարգերի փլուզումից հետո: Այսօր, երբ հասու են նախկինում արգելված արխիվային նյութերն ու գրականությունը, կարիք կա նորովի ուսումնասիրելու այս հարցը՝ դիտարկելով այն առանձնահատկությունները, որոնք առկա էին Դաշնակցության ու բոլշևիկների միջև հարաբերություններում:

1917-1918թթ. ընթացքում Դաշնակցությունը գնաց բոլշևիկների հետ համագործակցության, որի արդյունքում կողմերը մշակեցին «Թուրքահայաստանի մասին» դեկրետը, Թիֆլիսյան համաձայնագիրը*, համատեղ գործեցին նաև Բաքվի 1918թ. պաշտպանության ժամանակ և այլն: Անդրկովկասում, 1917-1918թթ. ընթացքում Դաշնակցությունը բոլշևիկների հետ հարաբերությունները գաղտնի էր պահում՝ միաժամանակ հարաբերություններ հաստատելով հակաբոլշևիկյան ուժերի հետ: Նման երկակի քաղաքականությունը պատմության մեջ հայտնի է «թիկունքային քաղաքականություն» անունով: Այս արտահայտության հեղինակը հայ մենշևիկ Արամայիս Երզնկյանն է: Նա առաջին անգամ հնչեցրել է այս արտահայտությունը 1917թ. սեպտեմբերի 29-ին՝ Թիֆլիսում բացված Հայոց Ազգային համախորհրդակցության հոկտեմբերի 6-ին կայացած նիստի ժամանակ: Երզնկյանը Դաշնակցությանը մեղադրում էր նրանում, որ նա վարում է «թիկունքային քաղաքականություն. մեկ կամ երեք նահանգ պահանջելով, նա (Դաշնակցությունը -Մ.Հ.) ուզում է հայկական տերիտորիա ստեղծել, որ շովինիզմ է»:[1] Ա.Երզնկյանը նման «մեղադրանքով» հանդես եկավ այն ժամանակ, երբ Դաշնակցության ներկայացուցիչ Շահխաթունին հայտարարեց, որ Անդրկովկասում հիմնական ազգությունները պետք է ընդգրկվեն ազգային պատկանելիության սկզբունքի հիման վրա ստեղծված նահանգներում, իսկ Թիֆլիսը այդ պարագայում չի կարող Անդրկովկասի կենտրոնը դառնալ: Դաշնակցության մոտեցումը պարզ էր, քանի որ Անդրկովկասյան միացյալ պետության գաղափարը նրան այնքան էլ չէր հրապուրում: Արևելյան Հայաստանն էլ Դաշնակցությունը պատկերացնում էր Ռուսաստանի կազմում՝ անկախ նրանից, թե ինչ ուժեր իշխանության կգային այստեղ: Պարզ էր նաև Երզնկյանի պոռթկումը: Վերջինս ուղղակի չէր կարող վրաց մենշևիկ «եղբայրների» քաղաքականությանը դեմ գնալ և ստանձնել էր սին «ինտերնացիոնալիստի» դեր: Դաշնակցության վարած «թիկունքային քաղաքականության» վերաբերյալ բացատրություններ է տալիս Ռուբենը. «Երեք դրութիւններ կային Ազգային Խորհուրդի եւ ղեկաւար կուսակցութեան՝ Դաշնակցութեան առջեւ:

Առաջինը՝ լինել Վրաստանի եւ Ադրբեջանի հետ՝ երեսը ուղղելով դէպի գերմանացիք եւ Թուրքիան.

Երկրորդը՝ դէմ լինել թուրքերին եւ հարեւաններին, յոյսեր կապելով Դաշնակիցնե- րի յաղթութեան վրայ.

Երրորդը՝ դէմ լինել ե՛ւ հարեւաններին, ե՛ւ Դաշնակիցներին, յենուել Մոսկուա-

---

* 1917թ. դեկտեմբերի 4-ից մինչև հունվարի վերջը Թիֆլիսում Դաշնակցության ներկայացուցիչների և բոլշևիկների միջև ընթացած բանակցությունների արդյունքում կնքված համաձայնագրով նախատեսվում էր, որ Անդրկովկասի խորհրդայնացման գործում բոլշևիկները ստանալով դաշնակների օժանդակությունը՝ ապահովելու էին հայերի ֆիզիկական անվտանգությունը, ընդունելու էին որպես ինքնավար մարզ Արևելյան Հայաստանը՝ Խորհրդային Ռուսաստանի կազմում և տալու էին Արևմտահայաստանին անկախություն:

[1] Հայոց Ազգային համախորհրդակցության մասին տես Ս.Վրացյան, Հայաստանի Հանրապետություն, Երևան, 1993,էջ 34-53:

յում հիմնաւորուած բոլշեւիկների եւ Կովկասում մնացած նրանց բեկորների վրայ:

Այս երեք դրութիւնից եւ ո՛չ մէկը միանգամից չընդգրկուեց անվերապահ կերպով: Բայց փորձեր եղան երեք յենարաններից էլ օգտուել միաժամանակ: Թէ՛ կուսակցութեան մէջ եւ թէ Ազգային Խորհուրդում միատեսակ հասկացողութիւն չկար այս երեք դրութիւնից մէկն ու մէկը ընտրելու վճռական կերպով»[1]: Կողմնորոշվելու հարցում Դաշնակցության շարքերում գոյություն ունեցած տարաձայնությունները բնական էին, քանի որ քաղաքական այդ բարդ ու անընդհատ փոփոխվող ժամանակահատվածում անհնար էր անսխալ «խաղադրույք կատարել» այս կամ այն կողմի վրա: Անդրկովկասում ընդամենը մի քանի տարվա ընթացքում իրար էին փոխարինում գերմանա-թուրքական, անգլո-ամերիկյան և Խորհրդային Ռուսաստանի կողմերը: Ոչ ոք չէր կարող հստակ ասել, թե վաղը կողմերից որ մեկը կարող է թելադրողի դիրքում հանդես գալ: Դաշնակցությունը ելնելով այդ տրամաբանությունից՝ միաժամանակ երեք ուղղություններով էլ աշխատում էր: ՀՀԴ-ն գերմանական իշխանությունների հետ իր առաջին պաշտոնական բանակցությունները սկսեց 1918թ. ապրիլին, որոնք ընդհատումներով տևեցին մինչև մայիս: Այս բանակցությունները զուտ կուսակցական նախաձեռնություն չէին: Դրանց նախաձեռնողը Ազգային խորհուրդն էր, որի կազմած պատվիրակության մեջ մտնում էին երկու դաշնակցական՝ Արշակ Ջամալյանը, Լիպարիտ Նազարյանցը, և մեկ ներկայացուցիչ ժողովրդական կուսակցությունից՝ Գևորգ Մելիք-Ղարագյոզյանը:[2] Հետաքրքիր է, որ այդ բանակցություններին մասնակցելու համար հայկական պատվիրակությանը օժանդակություն ցուցաբերեց բոլշևիկյան կողմը. Տրոցկու հավանությամբ, Կարախանի հրահանգով հայ պատվիրակները ազատվեցին Բեռլին անցնելու համար անհրաժեշտ փաստաթղթերի ձևակերպման քաշքշուկից3: Գերմանիայի հետ բանակցությունները հայկական կողմի համար որևիցե կոնկրետ արդյունք չապահովեցին: Այս բանակցություններին զուգահեռ Գերմանիան Կոստանդնուպոլսում 1918թ. ապրիլի 27-ին Թուրքիայի հետ կնքել էր Անդրկովկասում ազդեցության գոտիների հարցի շուրջ համաձայնություն, որով Թուրքիան նաև ստանում էր Հայաստանի մեծ մասը4: Սակայն անտեղյակ այս համաձայնությունից՝ Դաշնակցությունը հետագայում էլ շարունակում էր բանակցել գերմանական կողմի հետ՝ հույս ունենալով, որ վերջինս Թուրքիային կստիպի հրաժարվել հակահայկական քաղաքականությունից: Միաժամանակ Դաշնակցությունը փորձեր էր կատարում՝ ստանալու Անտանտի երկրների օժանդակությունը: Դեռ 1917թ. նոյեմբերի 9-ին Պետրոգրադում կազմավորված հայկական պատվիրակությունը, որի մեջ էր նաև դաշնակցական Հ. Զավրիևը, հանդիպումներ ունեցավ Ռուսաստանում գտնվող ֆրանսիական, անգլիական, ամերիկյան մի շարք պաշտոնյաների ու զինվորական առաքելությունների ղեկավարների հետ5: Նրանց հետ քննարկվող հիմնական հարցը արևելահայերին ու արևմտահայերին ցուցաբերվելիք հնարավոր օգնության մասին էր: Նշված երկրների լիազորված պաշտոնյաների պատասխանը ենթադրում էր, որ գոնե այդ ժամանակահատվածում իրենց երկրները չեն կարող ցուցաբերել հայերին անհրաժեշտ որևիցե օգնություն: Այսպիսով, մնում էր առաջին հերթին հույսը դնել սեփական ուժերի վրա և անկախ ամեն ինչից՝ փորձել լեզու գտնել բոլշևիկների հետ: Ինչն էլ Դաշնակցության շատ ներկայացուցիչներ ընդունելի էին համարում: Կային նաև այս տարբերակին հակառակվողներ: Ըստ Ռուբենի՝ դրանց թվում էին Անդրկովկասի սեյմի դաշնակցական ներկայացուցիչների մեծ մասը՝ Խ. Կարճիկյանի

[1] Ռուբէն,Հայ յեղափոխականի մը յիշատակները, է հատոր, Պէյրութ, 1979,էջ 138:

[2] Գերմանիայում հայկական պատվիրակության բանակցությունների մասին տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 28, թ. 1-8:

[3] ՀԱԱ, ֆ. 222, ց. 1, գ. 130, թ. 1-3:

[4] Г. Пипия, Германский империализм в Закавказье в 1910-1918гг., М., 978,с. 102:

[5] ՀԱԱ, ֆ. 121, ց. 2, գ. 105, թ. 1-4:

գլխավորությամբ[1]: Արդյո՞ք այս դեպքում Դաշնակցության վարած քաղաքականությունը «թիկունքային» էր, թե՞ կուսակցությունը բաժանված էր տարբեր խմբերի, որոնցից ամեն մեկը իր համար ընդունելի քաղաքականությունն էր վարում: Մեր կարծիքով, Դաշնակցությունը, ելնելով «տեղային» պահանջներից, ուղղակի պարտադրված էր, բնական է՝ պայմանականորեն, անջատ խմբերով գործել և իրար հակասող քաղաքականություն վարել: Այստեղ արդեն մեծ դեր չէր խաղում քաղաքական հեռատեսությունը: Եթե հնարավոր լիներ ճշգրիտ կանխատեսել, ապա Դաշնակցությունը մեկ հստակ կողմնորոշում կունենար: Դեպքերի զարգացումներն էին, որ Դաշնակցությանը ստիպում էին այս կամ այն կողմնորոշումը բռնել: Մասնակից չլինելով տերությունների կուլիսային հարաբերություններին և շատ դեպքերում ուղղակի անտեղյակ լինելով դրանց արդյունքներից, Դաշնակցությունը ստիպված էր նման քաղաքականություն վարել՝ հուսալով, որ երեքից որևէ մեկը արդյունավետ կլինի: Չմոռանանք, որ երեք կողմերի միջև, մեղմ ասած, հակակրանք կար, որն էլ ստիպում էր կուսակցությանը երեք բանակցային գործընթացներից գոնե մեկը՝ բոլշևիկների հետ բանակցային գործընթացը, գաղտնի վարել և նույնիսկ ակնհայտ համագործակցել հակաբոլշևիկյան ուժերի հետ: Ամենայն հավանականությամբ Դաշնակցության շարքերում հակաբոլշևիկյան տրամադրությունները առանձին կուսակցականների սեփական կարծիքներից այն կողմ չէին գնում: Այն հարաբերությունները, որ ծավալվեցին «Թուրքահայաստանի մասին» դեկրետի մշակման, թիֆլիսյան բանակցությունների ու հետագայում էլ Բաքվի պաշտպանության, բեռլինյան ու մոսկովյան բանակցությունների փուլերում, չէին կարող զուտ մի քանի կուսակցականների մտահաղացում լինել: Դա, անկասկած, կուսակցության մտահղացման արդյունք էր, իսկ այդ ժամանակահատվածում դրա իրականացման համար միակ ճիշտ գործելաոճը «թիկունքային քաղաքականությունն» էր: Այն ենթադրում էր, որ Դաշնակցությունը պետք է ձևականորեն Անդրկովկասի միացյալ կառավարությունում հակաբոլշևիկյան կողմնորոշում ցուցաբերեր ու միաժամանակ գաղտնի հարաբերություններ հաստատեր բոլշևիկների հետ: Նման գործելաոճը վերահաստատվեց Դաշնակցության ու բոլշևիկների միջև կնքված թիֆլիսյան համաձայնագրով: Սակայն այս քաղաքականությունը ուներ նաև իր բացասական կողմերը, որոնք դրսևորվեցին քիչ ավելի ուշ:, Հայտնվելով արտաքին քաղաքական ծանր դրության մեջ՝ բոլշևիկները դեպքերի զարգացման այլ տարբերակ նախընտրեցին: Կնքելով Բրեստ-Լիտովսկի հաշտության խայտառակ պայմանագիրը՝ բոլշևիկները փորձեցին լուրջ զիջումների գնով պահպանել Ռուսաստանում իրենց իշխանությունը: Եվ քանի որ այդ զիջումներից մեկն էլ արվում էր ի վնաս հայերի՝ նրանք սկսեցին արդարանալ: Անդրկովկասում ստեղծված ծանր դրության պատասխանատվությունը նրանք դրեցին միայն տեղի ազգային կուսակցությունների, մեր դեպքում դաշնակցության ուսերին՝ ներկայացնելով իրենց միակ նվիրայլի դերում: Ստացվեց այնպես, որ բոլշևիկները սկսեցին մեղադրել Դաշնակցությանը իրենց դեմ վարած «թիկունքային քաղաքականության» մեջ՝ համարելով, որ նրանք իրականում համագործակցելու նպատակ էլ չեն ունեցել: Դաշնակներին սոցիալիզմի համակիրներից վերածելով իմպերիալիստական երկրների լրտեսների, բոլշևիկները կարծես մոռանում էին, որ իրենց միջև համագործակցությունը ոչ թե հիմնված էր ընդհանուր գաղափարների, այլ փոխադարձ շահերի վրա:

Միեր Հովհաննիսյան

[1] Ռուբէն, նշվ. աշխ., է. հատոր, էջ 138: